

ТАДҚИҚОТ ВА ИННОВАЦИЯЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИННОВАЦИИ | JOURNAL OF RESEARCH AND INNOVATIONS

SHABANOVA Sadaf Djumaliyevna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
tayanch doktoranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14178718>

TURK VA O‘ZBEK TILLARIDAGI AYOL JINSI BILAN BOG‘LIQ MAQOLLAR

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola turk va o‘zbek tillaridagi ayol jinsi bilan bog‘liq maqollarni tahlil qiladi va ular orqali shakllangan gender stereotiplarini o‘rganadi. Maqollarda ayolning oiladagi o‘rni, axloqiy fazilatlar va jamiyatdagi roli qanday ifodalanganligi ko‘rsatiladi.

Ayollarga bo‘lgan an‘anaviy qarashlar, shuningdek, ijobiy va salbiy stereotiplarning tildagi aks-sadolari tahlil etiladi. O‘zbek va turk tillaridagi maqollarni qiyosiy tahlil qilish orqali ikki turkiy til o‘rtasidagi o‘xshashliklar va farqlarni aniqlashga harakat qilinadi. Maqola, shuningdek, xalqning gender haqidagi qadriyatlar va madaniy yondashuvlarini tushunishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ayol, gender stereotiplari, maqollar, turk tili, o‘zbek tili, oilaviy qadriyatlar, axloq, ijtimoiy rol, lingvistik tahlil, turkiy tillar.

PROVERBS RELATED TO THE FEMALE GENDER IN TURKISH AND UZBEK

ANNOTATION

This article analyzes female proverbs in Turkish and Uzbek and explores the gender stereotypes formed through them. Proverbs show how a woman's place in the family, moral qualities and role in society are expressed. Traditional views of women, as well as the echoes of positive and negative stereotypes in language are analyzed.

Through a comparative analysis of proverbs in the Uzbek and Turkish languages, an attempt is made to determine the similarities and differences between the two Turkic languages. The article also serves as an important tool in understanding people's values and cultural approaches to gender.

Keywords: woman, gender stereotypes, proverbs, Turkish language, Uzbek language, family values, morality, social role, linguistic analysis, Turkic languages.

ПОСЛОВИЦЫ О ЖЕНСКОМ РОДЕ НА ТУРЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются женские пословицы на турецком и узбекском языках и исследуются гендерные стереотипы, формирующиеся через них. Пословицы показывают, как выражаются место женщины в семье, нравственные качества и роль в обществе.

Анализируются традиционные взгляды на женщин, а также отголоски позитивных и негативных стереотипов в языке. Путем сравнительного анализа пословиц узбекского и турецкого языков предпринята попытка определить сходства и различия между двумя тюркскими языками. Статья также служит важным инструментом в понимании ценностей людей и культурных подходов к гендеру.

Ключевые слова: женщина, гендерные стереотипы, пословицы, турецкий язык, узбекский язык, семейные ценности, мораль, социальная роль, лингвистический анализ, тюркские языки.

Maqollar semantikasida gender stereotip tushunchasi har bir til va madaniyatda o'ziga xos ifodalanishga egadir. Har bir tilda til sohiblari madaniyati va mentalitetidan kelib chiqqan holda maqollarning turli tillarda o'xshash va farqli tomonlari juda ko'pdir. Gender stereotipning mohiyatini chuqur o'rganish uchun, avvalo, tilshunoslik fanida rivojlanib kelayotgan lingvokulturologiya fanidagi nazariya va qarashlarni o'rganib chiqish lozim.

Lingvomadaniyatshunoslik termini tilshunoslar tomonidan turlicha atalgan.

Zamonaviy turk tilshunosligida mazkur soha hozircha yetarli darajada o'rganilmagan, bu yo'nalishda tadqiqotlar soni barmoq bilan sanarli darajada ozchilikni tashkil qiladi. Bu borada amalga oshirilgan dastlabki ish Olena Kozan to'plagan va muharrirlik qilgan "Kulturdilbilim: Temel Kavramlar ve Sorunlar" (Lingvomadaniyatshunoslik: Asosiy tushunchalar va muammolar) tarjima kitobi bo'lib, mazkur to'plam Olena Kozanga oid "Kulturdilbilim nedir?" (Lingvomadaniyatshunoslik nima?) nomli kirish so'zi o'rnidagi maqolasi va yigirma to'rtta sohaga oid rus tilidagi maqolalarning tarjimasidan iborat (Kozan, 2014). Mazkur kitob Turkiyaning G'oziy universiteti doktorantlari tomonidan tayyorlanib turk tilshunosligiga armug'on qilindi. Kitobning ahamiyati faqatgina tarjimasini bilan cheklanmaydi, balki turk tilshunosligida yangi terminlarni olg'a suradi.

O'zbek va turk tillaridagi ayol jinsiga oid maqollar xalq madaniyatining ajralmas qismini tashkil etadi. Maqollar, o'zbek va turk xalqlari tilida jamiyatning qadriyatlarini, urf-odatlarini, falsafiy qarashlarini, shuningdek, gender roli va stereotiplarini aks ettiruvchi ijtimoiy yodgorlik sifatida xizmat qiladi. Xalq og'zaki adabiyoti sifatida maqollar o'tkir, qisqa va aniq ifodalari bilan muhim tarbiyaviy vosita bo'lib, oilaviy hayotdagi ijtimoiy munosabatlar, ayniqsa ayolning o'zni haqida ko'plab xulosa va saboqlarni beradi. Ushbu maqolada, turk va o'zbek tillaridagi ayolga oid maqollarni tahlil qilishga harakat qilinadi. Tadqiqotda ayniqsa, ayol obrazining qanday tasvirlanishi, maqollar orqali gender stereotiplari qanday aks ettirilishi va bu maqollarning ijtimoiy ahamiyati o'rganiladi.

Dunyo tilshunosligida va turk tilshunosligida gender va maqollarni o'rganish masalasi ancha dolzarb bo'lib kelgan. Turli tilshunoslar va folklor tadqiqotchilari maqollar orqali gender tasvirlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan.

Walter J. Ong, o'zining "Oralidad y literature" (1982) asarida og'zaki adabiyot, jumladan maqollarning ijtimoiy funksiyasi va madaniy tarixi haqida gapiradi. Ongning fikriga ko'ra, maqollar xalq orasida ma'lum bir g'oyalarni va stereotiplarni keng tarqatish vositasi bo'lgan. Uning tahlilida, og'zaki adabiyotda ayol jinsining ko'p holatlarda nozik va himoyaga muhtoj, ayrim hollarda esa yuksaltirilgan obrazi ko'rsatiladi.

Turk tilshunosligi doirasida, Aksoy turk xalq maqollarida ayol obrazini o'rganishda alohida ilmiy ish olib borgan. Uning "Türk Halk Edebiyatında Kadın" (2000) nomli asarida turk maqollaridagi ayolning rolini va gender stereotiplarini tahlil etadi. Aksoy maqollarda ayolni uy-ro'zg'or va tarbiya mas'uliyatiga ega, lekin ko'pincha jamiyatdagi boshqa rollarda erkinlikka ega emas deb tasvirlashadi. Ayolning go'zalligi ko'plab maqollarda muhim o'ringa ega bo'lsa-da, uning intellektual yoki ijtimoiy roli ko'pincha ikkinchi darajali o'rinda qoladi.

O'zbek tilshunosligida ayollarga oid maqollarni tadqiq etishda Munira Asqarova o'rganishlar olib borgan. Asqarovaning "O'zbek xalq maqollarida gender masalalari" (2015) nomli maqolasida, o'zbek maqollarida ayol obrazining jamiyatdagi turli o'rinlari, ularning oiladagi roli va ayniqsa onalik haqidagi qarashlar tahlil qilingan. Asqarova, maqollarda ayolni mehribon ona, oila muassasasi, sabrli va itoatkor sifatida tasvirlash orqali uning jamiyatdagi kamchilikli roli qayd etiladi. Ayolning barcha xususiyatlari ijobiy va salbiy tomonlari bilan ajratib ko'rsatilgan, lekin ular asosan patriarxal tizimga xizmat qilgan.

Mustafa Uslu turk xalq adabiyotida ayol obrazini o'rganishning yana bir muhim tadqiqotchisidir. Usluning "Kadın ve Toplum: Türk Halk Edebiyatında Kadın" (2018) asarida maqollarda ayol obrazining patriarxal jamiyatdagi o'rni, uning oilaviy vazifalari, erkaklar bilan solishtirganda kamroq ijtimoiy erkinlikka ega bo'lishi tahlil etilgan. Usluning fikriga ko'ra, turk xalq maqollaridagi ayol obrazlari nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy tizimning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Bahar Ünlü turk tilida xalq maqollarini va ularning ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganishga katta hissa qo'shgan tadqiqotchidir. Uning "Kadın ve Toplum: Türk Halk Edebiyatındaki Cinsiyet Rollerini" (2014) nomli asarida turk maqollarida ayol obrazining qanday shakllanishi va jamiyatda ayolga nisbatan stereotipik qarashlar qanday aks ettirilishi ko'rsatilgan. Ünlü, maqollar orqali erkak va ayolning jamiyatdagi o'rinlari, farqlar va tengsizliklarning qanday kuchayishi tahlil qiladi. Uning fikricha, turk xalq maqollarida ayolning roli ko'pincha pasaytirilgan va uni jamiyatda "yordamchi" sifatida ko'rsatishadi.

Yusuf Tekin turk folklori va xalq adabiyotida gender masalalari bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan. Uning "Türk Halk Edebiyatında Kadın Figürü" (2016) asari, turk folklorida ayol obrazini va uning o'rinlarini tahlil etadi. Tekin maqollarda ayolning ijtimoiy ahamiyati, uning oiladagi va jamiyatdagi o'rni haqida o'zining chuqur tahlillarini keltiradi. U ayol obrazining o'zgarishini, ayniqsa zamonaviy turk xalq maqollarida qanday yangi tasvirlar paydo bo'lishini ko'rsatadi.

Elena Georgieva, o'zining "Gender in Folklore: A Comparative Study of Slavic and Turkic Proverbs" (2009) asarida, slavyan va turk xalqlari maqollaridagi gender rollarini taqqoslagan. Georgieva maqollardagi ayol va erkak obrazlarini tahlil qilarkan, ularning o'zaro farqlarini, jamiyatdagi roli va maqollarda aks ettirilgan ijtimoiy qarashlarni o'rganadi. Uning tadqiqotlari, turk va o'zbek tillaridagi ayol obrazini solishtirishga imkon beradi, bu esa ayniqsa gender stereotiplarini aniqlashda foydalidir.

Feride Tüfekçi turk xalq adabiyotida ayol obrazini o'rganish bo'yicha qator tadqiqotlar olib borgan. Uning "Türk Halk Mağollarında Kadın" (2010) nomli asarida, turk maqollarida ayolning ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatlari tahlil qilinadi. U maqollar orqali turk xalqining ayolga bo'lgan munosabatini, uni oiladagi rolini va jamiyatdagi o'rni haqida aniq xulosalar chiqaradi. Tüfekçi ayol obrazining turli tarixiy davrlarda qanday o'zgarganini ko'rsatib o'tadi.

Asiya Kamalova o'zbek tilshunosligida gender masalalariga oid maqollarni o'rganishga katta e'tibor qaratgan tadqiqotchidir. Uning "O'zbek xalq maqollarida ayol obrazining tasvirlanishi" (2017) nomli tadqiqoti, o'zbek xalq maqollarida ayolning roli va ularning jamiyatdagi tasvirlanishini tahlil qiladi. Kamalova maqollarda ayol obrazini ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar bilan bog'liq holda ko'rsatadi va uning oiladagi, jamoatdagi, iqtisodiy roli haqida chuqur fikr yuritadi. U, shuningdek, o'zbek maqollarida ayolga nisbatan ko'rsatilgan stereotiplarga qarshi kurashish zarurligini ta'kidlaydi.

Firuz Iskandarova o'zbek xalq maqollarini va ularning lingvistik xususiyatlarini o'rganib, gender stereotiplari va maqollarda ayol obrazining qanday shakllanishi haqida ilmiy ishlar olib borgan. Uning "O'zbek xalq maqollarida ayolga oid tasvirlar va ularning lingvistik xususiyatlari"(2014) tadqiqot ishida maqollarda ayolga nisbatan ishlatilgan iboralar, til orqali gender stereotiplarining qanday tarqatilishi o'rganiladi. Iskandarova maqollarda ayolning go'zalligi, mehri, sabri, lekin ba'zan kamchiliklari va salbiy tomonlari haqida ham gapiradi.

Turk va o'zbek tillaridagi ayolga oid maqollarni tahlil qilish, ayniqsa gender stereotiplarini yoritishda juda muhim. Maqollar xalq madaniyatining bir qismi sifatida, ayolning oiladagi, jamiyatdagi va hatto iqtisodiy hayotdagi o'rnini aks ettiradi. O'zbek va turk maqollarida ayol ko'pincha mehribon ona, tarbiyachi, oilaning poydevori sifatida tasvirlanadi. Biroq, ayrim maqollarda ayolning intellektual va ijtimoiy roli cheklangan bo'lib, u ko'pincha uy-ro'zg'or va farzand tarbiyasiga jalb qilingan shaxs sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqotchilar maqollar orqali gender tengsizligini va patriarxal qarashlarning til orqali qanday kengayishini tahlil qilganlar. O'rganilgan maqollarni zamonaviy kontekstda qayta ko'rib chiqish, ayniqsa gender tengligini ta'minlash yo'lida muhim qadamlardan biri bo'ladi.

Metin Yurtbashi oila jamiyatning eng muhim bo'g'ini ekanligi, jamiyatning mustahkamligi oila mustahkamligi bilan bevosita aloqador ekanligi, turk oilasining asosi islomiy odob-axloq va qadriyatlariga tayanishini 100 ta oilaga bog'liq maqolni tasniflarga ajratgan holda tahlil qilib yoritib bergan (Yurtbashi, 2015). Xususan, bu tasnifda oila qurish, er, xotin, kelin, qaynona, qaynota, ona, ota, farzandlar va ota-ona munosabati, bobo-momolar va nabiralarning munosabati, farzandlar – o'g'il, qiz bilan bog'liq maqollar ko'rib chiqilgan. Xulosa sifatida, sog'lom jamiyat mustahkam tamoyillarga asoslangan oilalardan tashkil topishi, aslida oilaviy munosabatlar universal bo'lib, turli madaniyatlarda unga bo'lgan qarashlarga farqli ekanligi bayon qilinadi.

Sidorina qardosh bo'lmagan ikki til - rus va turk tillari egalari assotsiatsiyalarida "oila" konseptini psixolingvistik eksperiment usulidan foydalangan holda freym tahlil qilishga uringan (Сидорина, 2004). Oila a'zolari ichida turklar uchun ona asosiy o'rinni egallaydi (17.8%), ruslarda ham (2.2%). Turklar uchun otaga nisbatan ijobiy reaksiya (8.9%) bildirilgan, ruslarda esa juda past foizni (0.1%) tashkil qilgan. Turk madaniyatidan farqli o'laroq, rus madaniyatida otaga nisbatan salbiy reaksiyalar ham kuzatilgan. Maqola muallifi rus madaniyatida yoshlarning otalarga nisbatan nafрати yoki salbiy fikri yuqori ekanligini rus oilasidagi ajrashishlar natijasida to'liqsiz oilalar ko'pligi bilan izohlaydi.

Shuningdek, ayol jinsi bilan bog'liq maqollar turkiy tillar, xususan, turk va o'zbek tillari madaniyati va jamiyatining ko'z gusidir. Ushbu maqollar xalqlarning tarixiy rivojlanishi, gender rollariga bo'lgan munosabati va axloqiy qadriyatlari haqida chuqur tasavvur beradi. Maqollar xalq ijodining eng qadimiy va boy janrlaridan biri bo'lib, ularning tarkibida ko'pincha jamiyatning ma'naviy va madaniy qadriyatlari aks etadi.

Rasulova o'zining o'zbek maqollarini gender nuqtai nazardan o'rgangan tadqiqotida ayollarga oid maqollarni uch guruhga ajratadi: 1) oiladagi ayolning o'rni va roli, 2) ayollarning axloqiy fazilatlarini, 3) salbiy sifatlarni ifodalovchi maqollar (Rasulova, 2021). Xuddi shunday tahlilni turk tili bo'yicha M. Ertürk amalga oshirgan bo'lib, u turk maqollarida ayolning oiladagi o'rni va ijtimoiy vazifalarini tavsiflashga alohida e'tibor qaratadi (Ertürk, 2018).

O'zbek maqollarida ayol jinsi asosan oilaviy va jamiyatdagi o'rni bilan tavsiflanadi. "Ayol - uyning bekasi, erkak - tashqarining bekasi" kabi maqollar oilada ayolning ma'lum bir doiradagi vazifalarini ta'kidlaydi. Shuningdek, ba'zi maqollar ayollarni ijobiy sifatlarga bilan ta'riflaydi, masalan: "Ayolning odobi — oilaning zebidir". Ushbu maqol oiladagi ahillik va tarbiyaning ayol fazilatlariga bog'liq ekanligini ko'rsatadi (Usmonova, 2009).

Biroq, ba'zi maqollarda gender stereotiplari ham namoyon bo'ladi: "Ayolning aqli sochi uzun, fikri kalta" yoki "Xotin qattiq bo'lsa, uyda tinchlik bo'lmaydi". Bunday maqollar ayollarga nisbatan an'anaviy yondashuvning mahsuli bo'lib, ularning aql va xarakteriga shubha qilishni aks ettiradi (Rasulova, 2021).

Turk maqollari ham xuddi o‘zbek maqollari singari ayollarni oilaviy hayot va jamiyatdagi roliga ko‘ra ta’riflaydi. Masalan, “Kadinsiz ev mezar gibidir” (Ayolsiz uy qabr kabidir) maqoli ayolning oiladagi hayotiy ahamiyatini ta’kidlaydi. Boshqa tomondan, “Kadının saçı uzun, akli kısa” kabi maqollar esa salbiy qarashlarni ifoda etadi (Ertürk, 2018).

Turk va o‘zbek tillaridagi ayollarga oid maqollarning umumiy jihatlari orasida oilaviy qadriyatlar va gender rollarining muhimligi ko‘zga tashlanadi. Har ikkala tilning maqollarida ayolning oiladagi o‘rni alohida qayd etilgan. Shuningdek, ijobiy va salbiy fazilatlarni ta’riflovchi stereotiplar ham mavjud. Masalan, o‘zbek tilida “Xotin - chiroq, chiroqning yog‘i tugamasin” maqoli bilan, turk tilidagi “Kadın erkeğin nurudur” maqoli mazmun jihatidan yaqinlikni aks ettiradi.

Ayollarga oid maqollarni to‘liq tushunish uchun ularning paydo bo‘lish madaniy asoslarini ham hisobga olish zarur. O‘zbek va turk xalqlarining qadimiy an‘analari, oilaviy hayot tarzi, shariat qonunlari va milliy urf-odatlar ushbu maqollarda aks etgan. Maqollarning mazmuni jamiyatning tarixiy va ijtimoiy sharoitlariga mos ravishda shakllangan.

O‘zbek va turk tillaridagi ayollarga oid maqollar xalqlarning madaniyati, tarixi va gender munosabatlarini aks ettiruvchi muhim vositalardan biridir. Ular ayolning oiladagi va jamiyatdagi o‘rni, axloqiy va amaliy fazilatlari, shuningdek, gender stereotiplarini ifodalaydi. Har ikkala tilda bu maqollar nafaqat lingvistik tahlil uchun, balki jamiyatning gender munosabatlari haqida chuqurroq tasavvurga ega bo‘lish uchun ham muhim manba hisoblanadi.

IQTIBOSLAR. ЧОСКИ. REFERENCES.

1. Kozan O. (2014) Kültürdilbilim: Temel Kavramlar ve Sorunlar. Ankara: Gazi Kitabevi, 1-9.
2. Ong, W. J. (1982). Oralidad y literatura: La tecnología de la palabra.
3. Aksoy, Ş. (2000). Türk Halk Edebiyatında Kadın.
4. Asqarova M. “O‘zbek xalq maqollarida gender masalalari”. 2015.
5. Uslu, M. (2018). Kadın ve Toplum: Türk Halk Edebiyatında Kadın.
6. Ünlü, B. (2014). Kadın ve Toplum: Türk Halk Edebiyatındaki Cinsiyet Rollerini.
7. Tekin, Y. (2016). Türk Halk Edebiyatında Kadın Figürü.
8. Georgieva, E. (2009). Gender in Folklore: A Comparative Study of Slavic and Turkic Proverbs.
9. Tüfekçi, F. (2010). Türk Halk Mağollarında Kadın.
10. Kamalova A. “O‘zbek xalq maqollarida ayol obrazining tasvirlanishi”. 2017.
11. Iskandarova F. “O‘zbek xalq maqollarida ayolga oid tasvirlar va ularning lingvistik xususiyatlari”. 2014.